

Mål & Mæle·2

8. årgang 1981

Sgu fandeme....fortov!

Mål & Mæle tager stærke ord i spalterne og finder frem til, hvad de betyder og hvorfor. »Hele sproget er bare noget folk tror,« siger cand. mag. Lars Anton Henriksen

Side 7

Mål & Mæles småordsleksikon 3

Der er faktisk en bunke at sige om *faktisk* - og det gør professor Erik Hansen

Side 10

Der tales med store bogstaver i Oslo

Vor socialminister, *Ritt Bjerregaard*, er intet mindre end vor tids Cicero, hvis man skal tro, hvad lektor Ole Togeby siger udfra *Oslotalen*

Side 13

1948-reformen slår igennem i Københavns Sporveje

Retsskrivningsreformen af 1948 var et stridens æble, men blev dog accepteret i vide kredse, selvom Aagaard og navnefæller ikke vil vide af bolle-å, mener lektor Bent Jørgensen

Side 18

Om at tage småbørn på ordet

Johs V. Jensen kaldte børn »Det lille folk« og som sådan har det sit eget sprog. Når man er både mor-
mor og ordbogsredaktør kan man få meget ud af det som Anne Duekilde.

Side 25

Hvordan var det nu det var?

Mål & Mæle bragte i 7. årg. nr. 2 og 3 artikler om dansk i engelsk. »Det må beklages, at det ikke af artiklen fremgår, at de danske stednavne i England er andet og mere end et ret tilfældigt tillæg til det nordiske ordforråd i engelsk«, mener lektor Gillian Fellows Jensen i sin kritik

Side 31

Brevkasse om
sprogligheder 2

Ordet sgu 7

Mål & Mæles
småordsleksikon ... 10

Talen i Oslo 13

1948-reformens
gennemslagskraft .. 18

En rapport om
småbørnssprog 25

Nordiske stednavne
i England 31

Hvis man kunde reducere Ordene til at være en Slags matematiske størrelser af en bestemt og uforanderlig Værdi, maatte den samme Tanke jo altid gives paa samme Maade, men herved vilde det hele blive et uudholdeligt graat i graat; vor Tale vilde komme til at bestaa af matematiske Formler uden Numerering, uden Personlighed og derfor uden Liv.

Kristoffer Nyrop
(1858 - 1931)

SPROGLIGHEDER

? Kære Mål & Mæle!

Hvordan kan vi afgøre om der skal bruges »på« eller »i« foran navne på veje, gader og stræder? Vi kan selv få øje på det system at man oftest bor »på« veje og »i« gader, men det hedder dog »på« Amagerbrogade (og andre-brogader). Kunne det have noget at gøre med at de opleves som åbne og vej-og-pladslignende, mens de fleste gader opfattes som mere lukkede, som rum man er nede »i«? Den forklaring var vi tilfredse med - indtil vi kom i tanke om at man siger »på« Strøget.

Kan I hjælpe os?

Med venlig hilsen
I. r., Tårnby gymnasium

? Kære I. r.!

Jeres forklaring er god nok. Valget af *på* og *i* hænger sammen med hvor bred færdselsåren er og hvor høje husene er. Føler man sig som i en æske, siger man *i*, ellers *på*.

Man skal bare huske at denne sprogbrug er fastlagt for længe siden, dengang der ikke skulle så meget til at imponere hvad vejbredder angår. Strøget har man følt som en ganske flot boulevard sammenlignet med de små sidestræder hvor man nærmest skulle kante sig igennem. Derfor *på* Strøget. Man skal nok også regne med det gamle udtryk *på* Strøget i betydningen *på* vejen. *På* den strækning hvor man færdes, fx *han gik ind på en lille beværtning der lå ham på strøget*. Og man kan også stadig sige *på* Nørregade og *på* Købmagergade (ved siden af i N og K.). Det var engang store hovedfærdselsårer der førte direkte til og

fra byporten ved Nørrevold.

Hvis I vil have grundigere besked, så læs Pia Riber Petersens artikler om emnet i »Nyt fra Sprognævnet« nr. 17 og 18 (1976 og 77).

EH

? Kære »Mål & Mæle«.

Tak for mange spændende oplysninger. Kan i kommentere følgende (hvis I finder det umagen værd - og helst uden trykfejl):

Hvad er rigtigt? a) dørene er aflåsede/aflåste/aflåst, b) kuffertene skal være mærket/mærkede med navn(e) og adresse(r).

Erik Liebst
Valby

! Kære Erik Liebst

Spørgsmålet drejer sig om om tillægsformen skal have *e* på eller ej, når grundledet er flertal. Om det skal hedde *aflåste* eller *aflåsede* er et andet spørgsmål. Der findes nogle udsagnsord som har to lige gode tillægsformer, og man kan så føje *e* til den ene eller den anden som man nu har lyst til: *gabet - gabt, nævnet - nævnt, malet - malt, låset - låst* osv.

Mht. *e* eller ikke *e* gælder det om at finde ud af om tillægsformen opfører sig som et tillægsord eller som et udsagnsord. Optræder det som et tillægsord, skal det have *e* som andre tillægsord: *bøgerne er brugte/gamle* - ellers ikke noget *e*: *penge* (blevet) *brugt*.

Det er altså betydningen der afgør det. Hvis det er tilstand eller egenskab der betones, så er ordet tillægsagtigt og skal have *e*: *disse døre er altid aflåste/aflåsede efter kl. 17 - kuffertene skal være mærkede med navn*

og adresse når de sendes. Er det derimod handling eller proces der betones, skal vi have former uden *e*: *nu er alle dørene (blevet) aflåst/aflåset - kuffertene blev af ejeren mærket med navn og adresse*.

Flere eksempler: *når du kommer næste gang, er vinduerne malet - bænken er malede, men skabet er lakeret; bjælkerne er nu frigjort fra underlaget - Hans og Grethe er nu så frigjorte; sålerne på hans sko er slidte - sålerne på hans sko er slidt op; Jensen er gået konkurs, vi er alle rystede - vi blev rystet godt sammen på den tur. Læg mærke til at hvis der står eller kan stå en gradsbetegnelse foran (ret, temmelig meget osv.) så skal der bruges *e*-form: *skaderne efter branden er heldigvis meget begrænsede*. Det gælder også hvis ordet begynder med det negative *u*:- *begge de fyrede arbejdere var uorganiserede*.*

Det jeg har beskrevet her, er det som hidtil har været regnet for den korrekte sprogbrug, som man ikke kan komme galt af sted med. Men de yngre generationer har ubøjet form i alle tilfælde, og imellem de yngste og de ældre er der en masse som delvis følger reglerne, mens vi næsten allesammen stryger *e*'et i udtalen. Heldigvis regnes det ikke for nogen slem fejl at rode lidt med det i skriften!

EH

? Semikolon synes desværre stadig på vej til at uddø her i landet, og at forekomme sjældent i andre lande. Tegnet ville kunne afskaffe en hel del af kancelistilen. Til min glæde har jeg i den sproghistoriske artikel bragt i Mål & Mæle 7.2 set nogle semikolon. Nogle aviser undskylder sig med, at de ikke eller vanskeligt kan bruge tegnet; de typografiske vanskelig-

heder er dog, såvidt jeg har forstået, ikke uovervindelige. Hvorfor ikke erklære offentligt at Mål & Mæle kan.

Venlig hilsen
E. Sand

! Kære E. Sand.

Det er rigtigt at færre og færre bruger semikolon. Visse lærere i folkeskolen forbyder ligefrem deres elever at bruge tegnet; det er åbenbart for besværligt at administrere.

Det hænger nok sammen med den opfattelse som ligger bag de flestes brug af grammatisk komma: tegn skal sættes efter mekaniske regler så det entydigt kan afgøres om tegnet er sat korrekt eller ej. Har man denne opfattelse er semikolon noget sjusk, for der er ingen mekaniske regler for det.

Man kan også have den opfattelse, som ligger bag brugen af pausekomma, at tegn skal bruges til at tydeliggøre udtrykket, til at artikulere meningen og undgå flertydigheder; så er semikolon netop et brugbart og nødvendigt udtryksmiddel.

Komma bruges til at markere de punkter inden for en sætning hvor man går over til noget nyt, noget selvstændigt eller noget parentetisk, det vil ofte sige: hvor en ledsætning slutter. Punktum bruges til at afgrænse meningsmæssige helheder, altså en eller flere sammenhørende sætninger.

Så mangler der et tegn midt imellem, et tegn der markerer overgangen fra en sætning til en anden - inden for et punktum, men uden om flere kommaer. Det er det semikolon bruges til. Prøv at se et par eksempler:

.....kinesisk pistol. Det er ikke svært at regne ud, at der må være tale om fyrværkeri, om en kineser; men i dag ville vi

ikke drømme om at anvende ordet pistol i den forbindelse.

To sætninger (hovedsætninger) sættes inden for samme punktum når de meningsmæssigt hører tættere sammen end sætninger normalt gør. Det gør de fx når de står i et modsætningsforhold til hinanden, og det markerer man ofte med *men*. Derfor er det ikke nogen held med regel at semikolon kan bruges foran et *men* der indleder en sætning.

Semikolon bruges i det hele taget når man ønsker at markere at der er flere niveauer i sætningen;

Notitsen kan give anledning til endnu flere refleksioner, bl.a. over, hvad en datidig avisredaktion kunne finde kommunikationsværdigt; og over stilen; og over begrebet sproglig anstændighed: der skal unægtelig adskilligt mere til, før man nu om stunder regner noget for Unævneligt.

Inden for dette punktum adskiller semikolonerne de 3 hoveddele: det kommunikationsværdige, stilen og den sproglige anstændighed. Inden for det sidste semikolon adskiller kolon de to underdele denne del falder i : den sammenfattende betegnelse *sproglig anstændighed* og dens udfoldelse. Inden for den sidste sætning markerer komma så en enhed på endnu lavere niveau: sætningen og dens ledsætning.

Med semikolon og undgår man både den udviklede kancellistil med dens lange og svært forståelige sætninger, og den ulæselige punktumstil med dens mange og sammenhængsnedbrydende punktummer.

OT

? Min kone havde fået nogle hjemmesyltede bær og flere flasker saft. Forslæbt og forpustet sukkede hun: »Ja, hvad gør man ikke for at få den slags...« Hvorfor sagde hun det? Hun gjorde det jo!

Venlig hilsen
Jørgen Laursen
Valby

! Kære Jørgen Laursen.

Det er egentlig ikke så mærkeligt. En almindelig fremsættende sætning angiver hvilken af de mange mulige beskrivelser af verden der nu er den sande: *Dorte har syltet bærrene* angiver altså at det lige er Dorte der har gjort det, og ikke Per eller Lise eller nogen anden. En sætning der indeholder en nægtelse, angiver ikke hvilken af de mange mulige beskrivelser af verden som ikke er sand, men kun én af de mange beskrivelser som ikke er sand. *Per har ikke syltet bærrene* er altså ikke nær så informativ, for der er ca. 3 milliarder mennesker der ikke har syltet bærrene, og af dem er Per altså én. Når man alligevel bruger tid på at sige sætninger med nægtelser i, er det fordi man siger dem til folk som man antager tror de er sande. Sætningen med Per er altså kun informativ for en der troede at han havde stået og syltet.

Almindelige *hv-spørgsmål* efterlyser almindelige fremsættende sætninger som svar: *Hvem har syltet?* - *Det har Dorte*. Spørgeren antager at hører kender svaret. Spørgeren kender det ikke selv.

Nu kan man se at *hv-spørgsmål* normalt ikke kan benægtes. Man kan jo ikke på én gang antage at modtageren kender svaret som man ikke selv kender, og antage at man selv tror noget forkert. Eller man kan ikke bede om et svar som ville være uendeligt: *Hvem har ikke syltet*

bærrerene? Per, Poul, Lise, Ulla.. Når man så alligevel bruger benægtede hv-spørgsmål, er de ikke rigtige spørgsmål, men retoriske spørgsmål, dvs. spørgsmål som ikke skal besvares. Bl.a. af den gode grund at svaret er: *intet. Hvad gør man ikke for at få den slags?* efterlyser altså svaret: *der findes intet som man ikke ville gøre for at få den slags; ingen anstrengelse er for stor, alt ville man gøre. Intet* er det eneste mulige dækkende svar.

Bortset fra de situationer hvor det ligger i sagens natur at der er et begrænset antal svar, fx *hvem har ikke spist op?* så bruges benægtede hv-spørgsmål kun hvor de ellers uendelige mange svarmuligheder forventes at være reduceret til nul: *Hvem kender ikke Anker Jørgensen, Hvor ofte har hun ikke ventet på at postbudet skulle komme med et brev. Hvor dejligt er der ikke på Bornholm?*

Ja, hvad siger man ikke i den slags situationer?

OT

? Mål & Mæle, forlaget ARENA.
Hald hovedgård 8800 Viborg.
Siden jeg den 13. oktober 1980 talte med en sprogmænd på universitetets afdeling i Njalsgade om »rabundus« har jeg prøvet at finde frem til hvordan man kunne blive abonnent på Mål & Mæle, og det er endelig lykkedes fordi jeg så annoncen i POLITIKEN.

Grunden til at jeg har været så ivrig er at jeg mener at have fundet frem til en rimelig sandsynlighed for, at det hidtil uforklarede og uforklarlige »rabundus« kan være en sproglig forskydning af »moribundus« - »gå rabundus« passer med rytmen, og med betydningen, (gå til grunde, gå nedemod og hjem, dø) og lydligheden er rimelig. Manden i Njalsgade syntes det

lød så interessant at det kunne fortjene at komme i Mål & Mæle, og det er jeg altså stadig spændt på.

En anden spekulation gælder »Kjormes-Knud« som ikke u-sandsynligt er en forvanskning af det jyske ord »kno«g, om vintervejret når himmel og jord står i eet. »kno«g, som forholdsvis ukendt er så blevet til Knu'g / Knu'd / og altså nu stavet Knud. Til støtte for forklaringen har jeg rimet: Kjormes Knu'd med sine hvide stude hvor de hvide stude er det fygende vintervejrs piskende sne.

Det næste er et spørgsmål til Dem: kan børneremsen »Elle bælle mig fortælle-« muligvis have forbindelse til det franske »Elle est belle, ma foi, teille...« - ? Og dale døs til d'all deux? Jeg har til nu ikke kunnet finde noget der sandsynliggjorde det.

Og til allersidst et par eksempler fra en legekammerat som sproget slog sludder for: Familiejournalen blev til Semiliefonalen, og citronfromage blev til fudronsimasi.

Med venlig hilsen og tak for
årgang 1980
E. V. Jensen

! Kære E. V. Jensen:

Ordbøgerne plejer at oplyse at *rabundus* synes at stamme fra plattysk, enten i formen *rabunten/rabanten*, eller som *rapuse: rapuse gan* betyder netop »gå til grunde«. Men det hele betragtes som usikkert, og ordenes opfindelse og historie i tysk er også usikker.

Deres idé med at det latinske *moribundus* »dødsmærket, døende« skulle ligge bag *rabundus*, synes jeg er lige så usikker. Man kan sige at De har et bud på den sidste del af ordet, mens ordbøgerne har et på den første del, men en sandsynliggjort forklaring med støtte i ældre tekster, det har vi ikke. Man kunne

også tænke på noget med *bund*, som også giver en vis mening i sammenhængen. Og det er jo ikke ukendt at man morer sig med at sætte latinske endelser på moderne ord: *umulus, konorius, rosiflengius, 100 kr. pro snabula* (per næse) osv.

Men både De, jeg og ordbøgerne gætter, og sagen er stadig lige usikker - eller mindre end det.

Det samme gælder tælleremsen *elle belle.....* Der findes masser af tælleremser, og i nogle få tilfælde kan man vise forbindelser ud over landets grænser.

Men ellers har vi netop her eksempler på at der produceres en slags ord ud af den blå luft, og det nytter næppe at søge efter de sproghistoriske linjer.

Derimod har De nok ret i at *kjormes-* eller *kyndelmisseknude* kan have at gøre med *knog* og et par andre ord, som på en eller anden måde er sammenblandet med *knude*. Her er De enig med Ordbog over det Danske Sprog, se artiklerne *Knog, Knude* og *Kyndelmisse*.

EH

? Til Mål & Mæles
Sprogligheder.

For nogen tid siden havde jeg lejlighed til at læse et manuskript til en børnebog som forlaget Aros har antaget til udgivelse. To gange standsede jeg op over for en vending som jeg ikke kendte, og ikke kunne godtage:

»Somme tider vidste han ingengang, om hun var virkelig, eller om det hele var en drøm.« og »Den kedelige dukkestue, som han ingengang måtte komme til for sin store søster.«

Da jeg ville rette til *ikke engang*, protesterede forfatteren. *ingengang* var almindelig sprogbrug, påstod hun. Hun har tilbragt sin barndom i Jylland,

men sine voksne år i København, og erklærede at ordet efter hendes mening ikke var specielt jysk, hvad jeg antog.

Ordbog over det Danske Sprog gav ingen hjælp, og på telefonisk forespørgsel oplyser Dansk Sprognævn at man ikke har sedler på ordet, men anser det for talesprog, måske især børnesprog, og man fraråder at bruge *ingegang* i skriftsproget.

I Mål & Mæle 7. årgang nr. 4 1980 mødte jeg så til min overraskelse ordet *ingegang* i voksent skriftsprog i artiklen af Finn Agger (Hin M/K s. 28 øverst). Jeg citerer:

»Som engelskstuderende følte jeg det i sin tid mærkeligt, da kvindelige engelskstuderende ved en ren »flertalsafgørelse« slog fast, at nu var jeg en »hun«. Og nogen minoritet tilhørte jeg ingegang, da een ud af tre engelskstuderende dog stadigvæk var hankøn.«

Kan Mål & Mæles redaktører eller dets læsere fortælle om de kender udtrykket, om det er udbredt i talesproget, om det forekommer i skriftsproget, om det har dialektal karakter eller bare er børnesprog? Vil man foreslå Aros at bede forfatteren om at udskifte *ingegang* med *ikke engang*?

Annelise Munck Nordentoft

! Kære Annelise Nordentoft:

Skrivemåden *ingegang* for *ikke engang* er en gengivelse af en ret udbredt udtale i København og den sproglige omegn. Man kunne på samme måde lave *slæk* = *slet ikke*, *måjk* = *må ikke*, *dark* = *der er ikke* osv.

Der har alle dage været en tilbøjelighed hos usikre stavere til at gengive deres egen udtale og ikke de ord eller orddele som et udtryk består af: *vofer* (hvorfor), *agertil* (af og til), *nyskerit* (nysgerrigt) osv.

Det er gennemgående en dår-

lig idé: alle har ikke samme udtale, og hvis man i skriften fulgte hver sin, ville skriftbilledet hurtigt blive så forvirret at det ville blive meget svært at læse - for slet ikke at tale om at alfabeterisere eller slå op i leksika og ordbøger.

Nu er der ikke ret mange af disse private stavemåder der når frem til tryk. Når det er lykkedes for *ingegang*, hænger det sikkert sammen med at både *ingen* og *gang* hver for sig er rigtigt stavet og at ordet *ingegang* faktisk giver en vis mening. Det vel nærmest betyder det samme som *aldrig*, og *aldrig* kan, især i lidt ældre sprog bruges i betydningen »ikke«: *du skulle vel aldrig have set Jens? - jeg var lige nede på gaden, men der var aldrig et menneske at se - det skal du aldrig bryde dig om.*

Hvis man vil gengive udtalen når man skriver, sådan som fx Soya og Storm P. gør det, så kan *ingegang* være udmærket. Ellers kan det absolut ikke være nogen gevinst for skriftsproget at nogle begynder at indføre private stavemåder. Det går ud over det sproglige fællesskab, og det er der ikke for meget af i forvejen.

EH

Til Mål & Mæle
Afd. f. sprogligheder.

Kære OTEH.

Det drejer sig om eet af de udtryk der i en ikke så fjern fortid bragte et bredt spektrum af blå nuancer frem i ansigtet på snart sagt enhver form for modersmålsunderviser, ofte kombineret med en synlig tindingebanken; næsten lisså slemt som at skrive d i gjort: »Det hedder ikke 'een af de eneste', det hedder 'een af de få'.«

Mange og frugtesløse er de diskussioner, jeg har haft med repræsentanter for ovennævnte folkefærd i alle aldersklasser.

Hver gang blev jeg kulet ned, foraget, udstødt - efterladt som paria uden fremtid indenfor logikkens rige.

Før jeg endegyldigt lægger mit grådstrimede ansigt ned på mine spasmetrætte arme og resignerer, vil jeg gerne høre Mål & Mæles opfattelse.

Argumentationen gik altid på, at 'de eneste' er en absolut størrelse i lighed med 'den eneste' og som sådan udelelig. Man kunne ikke pille et individ eller eksemplar ud af 'de eneste'.

Måske bunder det i virkeligheden i at udtrykket 'de eneste' i sig selv skulle være naturstridigt, idet man ikke kunne kombinere det semantiske indhold i 'en' med et pluralisbegreb. Det kan selv jeg forstå. (Idet vi her ikke forsøger at kommentere den lidt dubiose gradbøjning af 'en'). Imidlertid var man jo nødt til at akceptere formen ved ord der notorisk ikke har singularis: 'Det er de eneste penge jeg har'.

Udtrykket er ofte brugt til at fremhæve visse vigtige historiske kendsgerninger som fx: 'De eneste virkelige søhelte der har besejlet Arresø i travaljeslup er min gamle kompagnichef, overfænrík Krigher, og undertegnede.'

Det der fik mig til at skrive dette brev er en passage af Lili-an Kaufmann i Politiken d.d.: »Takket være arkaderne og de mange, små torve er det også en af de eneste byer (Bologna) hvor man kan nyde et måltid udendørs, uden at risikere blyforgiftning eller at få en Fiat på skødet.«

Hverken her eller i de foregående eksempler ville det genere min sproglige fornemmelse at »dele«, al den stund jeg godt kan dele mine sidste penge: »Han fik en del (!) af de eneste penge jeg havde«; ej heller at fremhæve mig selv på overfæn-

rikkens bekostning »Jeg er een af de eneste,« eller Bologna frem for andre blandt de få tilbageværende byer af nævnte kategori.

At jeg så i de fleste tilfælde selv ville foretrække få-varian-ten er en anden sag - ens sprog-fornemmelse kan jo også lide af fortrængninger. Men det er vel et stilistisk og ikke et logisk problem.

Venligst
Niels Peter Møller

! Kære Mål & Mæle.

En enkelt kommentar til omtalen i artiklen »Musikerjargon« om ordet *chokolademarchen*: I Svend-Tito Aachen: »Ordbog over det herlovianske Sprog« (1940) findes - i et afsnit om den årlige fugleskydning på Herlufsholm - følgende: »Kl. 15.30 bringes Chokoladen over fra Køkkenet til Vestibulen. I Spidsen gaar Musiken, spillende *Chokolademarchen* (Riberhus-marchen)....«

Så er ordet altså udbredt andre steder end ved juletræs-fes-ter.

Med venlig hilsen
Lennart Konow
Virum

! Kære Mål & Mæle

Jeg har med interesse læst den morsomme artikel om musiker-jargon. Således også om Pennies from Heaven, der blev til Pe-nis from Heaven.

Men jeg husker den (som gammel amatørtrømmeslager) på en anden måde. Erik Schultz, en strålende klaverbegavelse, der døde alt for tidligt, præsenterede en melodi »Lugekonens drøm«. Når man så spurgte på ham, svarede han: »Penis fra haven«. Og så spillede han »Pe-nies from Heaven« i sin brillian-te stil.

Venlig hilsen
B. Henius
Danmarks Radio

Sprogligheder

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgs-mål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver op-mærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går I rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til Erik Hansen og Ole Togeby. De vil svare på bre-vet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til

Mål & Mæle
Hald Hovedgaard
8800 Viborg
og mærk det
SPROGLIGHEDER

Ordet *sgu*

I alle sprog har man eksempler på at ord fra samfundets religiøse sfære er blevet omdannet og indgår i dagligsproget med en svækket betydning; ofte bruges de blot som forstærkende udtryk. Ingen kan se på fx støtteordet *såmænd* at det oprindelig betød »de hellige mænd«, dvs. helgenerne. Tilsvarende bruger englænderne udråbsordet *gee* uden at være klar over at det kommer af førstestavelen i navnet *Jesus*.

Religiøse udtryk kan befinde sig på forskellige planer i svækkelsesprocessen. *Såmænd* er helt uigennemskuelig, den gamle betydning er ikke tilstede i ordet og kan kun erkendes ved historiske studier - den er ikke en del af den nuværende danske sprogbevidsthed. Ordet *hillemand* er mindre svært at føre tilbage til »de hellige mænd«, men det kræver stadig kunstig historisk viden. Ingen danskere - bortset fra nogle sprogforskere - ved det. Derimod er det ved *vorherrebevars* let at tilbagedanne til *Vorherre bevare os*. Det skal ikke forstås sådan at *vorherrebevars* betyder *Vorherre bevare os*, for det gør det jo helt klart ikke. Det gjorde det engang, men nu betyder det noget i retning af »selfølgelig, for mig gerne« eller undertiden »Sikke en redelighed«. Og det kan i øvrigt videre forkortes til *bevars*. Selv i de tilfælde hvor man let kan spore en ældre betydning vil det altså ingenlunde sige at denne stadig er tilstede i ordet.

Når forbandelses- og edsformularer bliver til blotte kraftudtryk behøver de ikke mere have en mening i sig selv,

kunne forstås led for led. Og den historiske, oprindelige betydning går da i opløsning. Sammenlign rækken: *Gid Fanden ville æde mig om det er løgn - Fanden æde mig - fandeme - fame*. Det er klart at det i udtrykket *gu vil jeg ej* oprindelig er ordet *Gud* der bruges, men udviklingen er nu kommet så langt at man ikke kan erstatte *gu* med *Gud*. Det er umuligt at sige *Gud vil jeg ej*. Sådanne udtryk kan altså blive totalt forvansket og misforstået. De fleste tror at ordet *pokker* er et navn for djævelen. Sammenlign *pokkers* og *fandens*, *nu er pokker løs og langt pokker i vold* osv. Men ordet betød oprindelig »bylder« eller »udslæt« og er en omdannelse af sygdomsnavnet *kopper*. *Gid pokker havde ham* betød altså oprindelig »Gid han må blive ramt af kopper«.

Og så nærmer vi os ordet *sgu* og hvad det ord betyder. Det er nemlig et meget mærkeligt ord. Først er vi imidlertid nødt til at se lidt på ord og deres betydning i almindelighed. ORD BETYDER DET DE BETYDER OG IKKE DET DE ENGANG HAR BETYDET. Det skulle synes indlysende men er det åbenbart ikke for alle. Problemet skyldes delvis en misvisende sprogbrug indenfor sprogvidenskaben. Når man forklarede ordenes historiske betydningsudviklinger udtrykte man sig lidt klodset - og nogle gør det stadig.

Professor Lindegård Hjorth skriver fx et sted om ordet *forlegen* »at det egentlig betyder« som har taget skade af at ligge««. Men ordet egentlig er

meget dårligt valgt. Det kommer til at lyde som om den historiske betydning på en eller anden underlig måde stadig er tilstede i ordet. Det er klarere at sige at ordet *forlegen* ENGANG eller OPRINDELIG betød »som har taget skade af at ligge«. Den historiske, oprindelige betydning er nemlig ikke den egentlige. Når den er forsvundet er den forsvundet. Sådan går det i ordenes verden. Ordene har ikke en indre kerne af sand betydning som uvidende mennesker ødelægger. Ordene betyder det som sprogsamfundet er enige om at forstå ved dem. Det er derfor uhyrligt at en stor sprogforsker som Holger Pedersen kan skrive følgende: »de fleste Danskere aner vel næppe at Drøfte egentlig betyder - at rense korn for avner -«. Selvfølgelig gør de ikke det, men det betyder ordet ikke, det BETØD det.

Om ordet *sgu* gælder det at det oprindelig betød »så hjælpe mig Gud«. Både indhold og udtryk ændredes efterhånden, via *sågu* til *sgu*. Ordet indeholdt altså engang ordet *Gud* men gør det ikke mere. På samme måde som *såmænd* engang betød helgener men ikke gør det mere. Det er urimeligt at sige at et ord betyder noget som ingen sprogbrugere ved af. Det som sprogbrugere ikke ved er selvfølgelig ikke en del af sproget. »Ordet x betyder egentlig y, men ingen danskere ved det« er således en selvdementerende påstand. Dansk sprog er det der findes i nutidige danske sprogbrugeres bevidsthed.

Almindelig sund sprogfornuft må altså konkludere at ordet *sgu* på ingen måde indeholder ordet *Gud* - endnu tydeligere ved sideformen *sgi* (for ikke at nævne *sgisseme*). Det er jo simpelt hen til at se: der er ingen forbindelse

mellem *sgu* og *Gud* hvis man ikke ved det i forvejen.

Og her er vi ved det helt enestående ved ordet. Sagen er nemlig at så og sige alle sprogbrugere har fået fortalt om forholdet mellem de to ord. Det er som sagt ikke rigtigt - de HAR hængt sammen men gør det ikke mere - men når alle tror det bliver det (i sprogets verden, ihvertfald!) på forunderlig vis alligevel rigtigt. Engang var ordet *skælm* et meget groft og voldsomt ord, det kunne både betyde forbryder og ådsel. Nu om dage er det et mildt ord: »Du er vist en værre skælm«. Hvis ingen sprogbrugere føler at det er groft - ja så er det det ikke.

Sproget er i sine vurderinger fuldstændig ligeglad med de historiske forhold. *Skide* og *skidt* har fælles oprindelse - men der er stor forskel på at sige *skidt være med det* og *skide være med det*.

Men hvis pludselig sprogbrugere oplevede at ordet *fortov* var et enormt vulgært og »uartigt« ord, ja så var det det. Der er ikke noget der hedder at det i virkeligheden ikke er det, det er bare noget folk tror. For hele sproget er bare noget folk tror! Lydrækken (hæsd) har intetsomhelst at gøre med hverken konkrete heste eller med begrebet 'hest'. Det er bare noget vi bilde os ind, og fordi vi er enige om at bilde os det ind, at tro det, er det et brugbart kommunikationssystem, et sprog.

Altså: ordene betyder det sprogbrugere oplever at de betyder - færdig. Historisk viden om ældre ordbetydninger hører ikke med til denne fælles sprogbevidsthed og har derfor intet at gøre med hvad ordene faktisk betyder (selv om dette er meget vigtigt og klargørende er alle problemer naturligvis

ikke løst; sprogbrugernes oplevelser af ordene varierer, og - hvad der er nok så vigtigt - der er nogle sprogbrugere hvis oplevelser har større prestige/magt end andres).

Det helt specielle ved ordet *sgu* er da at her har - modsat hvad der sædvanligvis er tilfældet - den historiske betydning relevans. Oplevelsen af at

ordet *sgu* har noget at gøre med ordet *Gud* er så udbredt at det må siges at høre med til at kunne dansk at kende den. Ordet er et ejendommeligt eksempel på at sproghistorien er med i den levende, nuværende sprogbevidsthed.

Lars Anton Henriksen
f. 1946, cand. mag.

ARENA

Bliv ARENA-abonnent og modtag fremragende bøger til kun $\frac{2}{3}$ af bogladeprisen. ARENAs kommende fire udgivelser bliver:

Henrik Bjelke: **SEKS RÅB FRA BAGHOVEDET** (essays),
abonnementspris: kr. 64,-
Cecil Bødker: **TÆNK PÅ JOLANDE** (roman),
Abonnementspris: kr. 66,-
Peter Seeberg: **OM FJORTEN DAGE** (noveller),
abonnementspris: kr. 80,-
Jørgen Christian Hansen (debutroman), kr. 90,-

Ring eller skriv til os om nærmere oplysninger eller tegn dig med det samme:

Som ARENA-abonnent modtager du gratis SPURVENS VILJE, en antologi om natur og digtning redigeret af Jens Smærup Sørensen, Per Højholt og Vagn Lundbye.

Undertegnede ønsker at blive ARENA-abonnent:

(navn)

(adresse)

(underskrift)

ARENA, Forfatterernes Forlag, Hald Hovedgaard, 8800 Viborg, tlf. (06) 63 80 60.

Mål & Mæles småordsleksikon 3

FAKTISK

*Her er en sang om en mand, der hed Larsen,
det' ham man møder på gaden hver da'
og han var temlig uheldig med livet,
som han ellers havde ventet meget af',
Det sku vær' så godt, og så' det faktisk skidt.*

Svend Møller Kristensen (1935)

Faktisk har gjort en mærkelig karriere. Det begynder som et lidt akademisk klingende fremmedord, men bliver engang i 1940'erne hele folkets eje. Ordet bliver så udbredt at de altid årvågne sprogrevsere rundt omkring føler sig forpligtet til at advare mod det i skrift og tale. Det er blevet betegnet som modeord, fyldeord, bandeord eller som en dårlig vane på linje med neglebidning.

Man siger stadigvæk *faktisk* slet ikke så sjældent, men muligvis noget mindre end tidligere, og først og fremmest er folk nu bange for at skrive *faktisk*. Det er ikke usædvanligt at et *faktisk* på tryk efterfølges af en parentes som skal vise at forfatteren skam godt ved at det er forkasteligt at

bruge ordet: »....man maa hellere lave daarlig Kunst end ingen.... ja, jeg synes det faktisk, aah, der er det Ord igen, jeg ved ikke hvor jeg har det fra.« (Berlingske Aften 25.10.1948), »... den kenyanske forfatter Ngugi wa Thiong'o.... har 'faktisk' (dette ord!) pillet Karen Blixen 'ned fra piedestalen'...« (Politiken 22.3.1981).

Rent faktisk

Den oprindelige betydning af *faktisk* var at sige at det jeg nu fortæller, det er i overensstemmelse med sandhed og kendsgerninger: *byggetilladelsen har faktisk foreligget siden nytår - når der nu faktisk foregår snyderi ved eksamen... - man kan kun fratrække de faktiske udgifter.*

Man kan måske undre sig over at der er brug for sådan et ord. Det er jo grundreglen for al sproglig kommunikation at det der meddeles er i overensstemmelse med kendsgerningerne - eller i det mindste gives ud for at være det: når jeg siger *det regnede det meste af august måned*, ja så er det noget

der skal gælde for sandhed og facts, og hvad skal man så med *faktisk*?

Det er nu ikke så svært at forklare. Med *faktisk* understreger jeg at mit udsagn er sandt, jeg har fx efterforsket sagerne usædvanlig grundigt og vil signalere at jeg ikke så let lader mig afdisputere min mening. Denne understregning er især nødvendig når man har en formodning om at den man taler eller skriver til, vil betvivle meddelelsens sandhed.

Dette er den oprindelige betydning og funktion af *faktisk*, og det er ikke denne brug man har kritiseret. For at understrege at det er det oprindelige og ukritisable *faktisk* man bruger er der mange som for en sikkerheds skyld siger og skriver *rent faktisk*: *byggetilladelsen har rent faktisk foreligget siden nytår - når der nu rent faktisk foregår snyderi... - man kan kun fratrække de rent faktiske udgifter - det regnede rent faktisk det meste af august.*

Så skulle det ikke være til at forveksle med andre anvendelser.

Det er faktisk for dårligt!

Det oprindelige *faktisk* viser altså noget om den talendes forventninger til tilhørerens holdning: »Det jeg siger er sandt, men jeg venter at du finder det usandsynligt.« Med sit *faktisk* siger den talende at samtalepartneren må acceptere hvad der er sagt, der er ikke noget at snakke om: »dette er kendsgerninger, det er ikke noget jeg har fundet på«.

I den mest udbredte og kritiserede *faktisk*-brug er der sket en forskydning i forhold til den oprindelige. Nu drejer det sig ikke om 'usandsynligt, men sandt', derimod om 'ubehageligt, men sandt': »det jeg siger nu, det

passer, men jeg venter at du finder det ubehageligt, fx overraskende, provokerende eller utilbørligt.«

Eksempler: *jeg er ked af det, men jeg kan faktisk ikke vente længere med betalingen - for at sige det mildt, kan jeg faktisk ikke se hvad det kommer hende ved - jeg synes faktisk man skal have tid til at snakke med de gamle - Peters fætter, faktisk et subjekt, var kommet uden at være inviteret.*

Signalet om at jeg ved at du finder min meddelelse ubehagelig, kan dels fungere som undskyldning eller beklagelse: *vi er faktisk nødt til at forlange betaling forud - jeg har faktisk ikke haft tid til at vaske op, dels som en markering af at den talende fralægger sig ansvaret eller frabeder sig ballade: mener du da at det er min skyld? ja, faktisk - De kan faktisk blive nødt til at udskifte hele isolationen. Prøv at tænke på en samtale som tølgenæ: »Hvornår kan jeg da træffe værktørføreren?« »Det ved jeg faktisk ikke.« Sidste sætning uden *faktisk* lyder barsk og uvenligt, så ordet er ikke uden videre overflødigt. Det viser at et medmenneske interesserer sig en lille smule for *mine* tanker og følelser.*

De facto

Den tredje brug af *faktisk* er den hvor ordet betyder det samme som *praktisk taget*, i *virkeligheden* eller *så at sige*. Når man har skrællet 120 kartofler, kan man sige »jeg er faktisk færdig«, selv om man mangler fire endnu.

Her betegner *faktisk* 'formelt usandt, men reelt sandt': »det jeg siger er sandt, men jeg er forberedt på at du kan påpege nogle rent formelle, men ubetydelige mangler«. Eksemp-

ler: *Rumfærgeflyvningen forløb faktisk uden uheld - CD har faktisk lovet deres støtte til forliget, vi mangler kun det formelle tilsagn - hun er faktisk færdig med sin uddannelse, hun har kun et par teoretiske prøver tilbage.*

Et internationalt latin-udtryk med samme betydning, er *de facto*: *BRD anerkender de facto DDRs eksistens.*

Dialog-signaler

Om alle de tre betydninger af *faktisk* gælder det, som for de andre »småord«, at ordet ikke kan bruges i indledningen til en artikel, samtale osv. Jeg kan ikke komme farende og meddele mine venner det helt utrolige på denne måde »Der har faktisk været et kraftigt jordskælv i Hobro!« og en avisartikel kan ikke have overskriften »Underskuddet på betalingsbalancen blev faktisk 8 mia. mindre end sidste år.« Det må hedde fx »I tror det ikke, men der har været et kraftigt jordskælv i Hobro« og »Underskuddet på betalingsbalancen blev mod al forventning 8 mia. kr. mindre end sidste år.«



Faktisk bliver ligesom *jo, vel, nok, da, skam, også, altså* osv. brugt af samtalepartnere til at udsende signaler om selve dialogen eller kommuni-

kationsforløbet: 'detteher bliver du ikke glad for at høre' (faktisk) - 'dette ved du i forvejen' (jo) - 'dette er ikke helt sikkert' (vel) - 'dette modsiger det der lige er sagt' (da) osv.

Derfor skal samtalen eller korrespondancen være i gang inden man kan bruge *faktisk*.

Det fjerde faktisk

Faktisk er behandlet i Ordbog over det Danske Sprog bind IV fra 1922. Artiklen fylder i alt 40 linjer, og heraf bruges de 34 til at beskrive og dokumentere den betydning jeg har kaldt den oprindelige. Til de to andre anvendelser bruges der kun 6 linjer.

Det kan betyde at den moderne brug af ordet først for alvor har bredt sig efter 1920. Og succesen har altså været så stor at dansklærere og andre har måttet advare mod ordet. Det er måske grunden til at det er så svært at finde *faktisk* på tryk - også i skuespiltekster af Panduro, Riffbjerg og Soya, som ellers alle er meget præcise talesprogsgengivere.

Der er ikke noget galt og foruroligende ved at en ordbetydning forskubber eller udvider sig lidt. Det sker hele tiden i alle sprog. For så vidt er der ikke noget at indvende mod de nye betydninger af *faktisk*.

Man kan derimod nok sige at det er en dårlig idé at bruge *faktisk* i hver tredje sætning eller deromkring. Det er der nogle få ord der er beregnet til (og, at, der, det, i, for o.a.), men de andre bliver bare tømt for betydning og funktion, og så har vi det fjerde *faktisk*: tomt, grimt og unyttigt som en gammel sardindåse.

Erik Hansen f. 1931
Professor i dansk sprog,
Københavns Universitet.

Talen i Oslo

I februar holdt Ritt Bjerregaard en tale i Oslo over emnet: er den skandinaviske model død? Den blev trykt som to kronikker i Politiken 13. og 14.2. Talen vakte opsigt i Danmark; blandt andre Kjeld Olesen kommenterede 25.2. talen i et åbent brev, også i Politiken: Kære Ritt!

Ritt Bjerregaards taler giver ofte genlyd. I denne artikel skal jeg prøve at undersøge hvorfor. Det kan selvfølgelig have noget at gøre med hvad hun mener, men det kan også skyldes måden hun mener det på. Er der noget påfaldende med Ritt Bjerregaards sprog og stil når hun skriver hvad hun har sagt? Når hun taler uden forberedelser er det noget andet, men altså: hvordan skriver hun taler?

Retoriske figurer

Det er vist en almindelig opfattelse at der ikke findes store talere mere. I gamle dage: Demosthenes, Cicero, Robbespierre, Viggo Hørup. Men i dag - nej. Alt synes at drukne i fjernsynssminke og sekunddemokrati.

Det er dog ikke rigtigt; Ritt Bjerregaard er faktisk en udmærket taler - også målt med retorikkens alen. Hendes tale i Oslo er fx på mange punkter fuldt på højde med de store mestres, velkomponeret, letløbende, men samtidig prægnant sprog, mange retoriske figurer. Tag fx indledningen (som altså ikke er talens indledning men kronikkens):

Hvis arbejderbevægelsen havde været opbygget for at realisere nogle politiske og faglige mål, så kunne

vi godt opløse foreningen eller gå over til anden virksomhed, ligesom Landforeningen til tuberkulosens bekæmpelse. Men sådan er det som bekendt ikke.

Dette er en helt klassisk logisk slutning eller syllogisme. *Hvis a, så b Ikke a. (konklusionen står der ikke): ergo ikke b.* Det er den første tanke man får: at Ritt Bjerregaard vil bevise at den skandinaviske model ikke er død på den måde. Der er bare det ved det at det ikke er en gyldig argumentation. Man kan ikke slutte på den måde. Hemmeligheden er at hun ikke er ude på at bevise at partiet ikke skal opløses, men at det er et interesseparti. Og så skal syllogismen læses således: *Hvis a, så b.* (2. præmis udeladt - den retoriske figur ellipse:) *ikke b, med ord: vi vil ikke opløse partiet, ergo: ikke a, med ord: arbejderbevægelsen er ikke en idé-bevægelse.*

Sammenligningen midt i syllogismen er heller ikke ueffen: *opløse foreningen eller gå over til anden virksomhed, ligesom 'Landforeningen til tuberkulosens bekæmpelse'.* Denne forening har intet formål - for tuberkulosen er blevet bekæmpet; overført: et parti med politiske og faglige mål har ingen funktion, for alle politiske mål er nået.

Hele dette indviklede spil på vores forventninger med underforståede pointer, alt dette virker kun fordi det hele er skruet sammen med en lang hvisså-sætning og en ganske kort sætning efter. Det giver den rette rytme.

Men sådan er det som bekendt ikke er konklusionen på det foregående. Det ser man også af at det er denne sætning der specificeres ved det følgende:

Arbejderbevægelsen - de faglige organisationer og socialdemokratiet - er ikke lavet for at fremme gode og nyttige formål. Den er ikke lavet for at varetage det almene vel. Den er kun forpligtet over for betalingsbalancen eller udenlandsgælden i det omfang det spiller en rolle for arbejderbevægelsen.

De tre parallelle specifikationer af hvad der ikke er tilfældet er igen en klar retorisk figur. Som indledning til denne kronik er denne specifikation også yderst effektiv. Den tager udgangspunkt i en forestilling som de fleste af os har, nemlig at socialdemokratiet har gode og nyttige formål, men går ud fra at denne forestilling er forkert. Intet kan gøre én mere interesseret i at fortsætte læsningen end netop at blive taget hvor man står og lokket med en benægtelse af hvad man tror på.

Ordspil og ræsonnement ved modsætning

Arbejderbevægelsen er lavet for at tjene arbejderklassens interesser, og det er noget helt andet.

Her kommer så endelig den forventede definition på hvad arbejderbevægelsens formål er når de ikke er gode og nyttige. Men forskellen er svær at fange, så derfor kommer der da også en definition på hvad en interesse er:

Et menneskes interesser har ikke at gøre med, hvad han eller hun finder interessant, men hvordan den pågældende bærer sig ad med at tjene sit brød og skaffe sig sit udkomme.

Det der bruges her, er det retoriske greb som hedder paronomasi eller ordspil; ordene *interesse* og *interessant* lyder næsten ens, men betyder noget vidt forskelligt. Ordspillet fremhæver den specielle og præcise betydning af ordet *interesse*, men uden at brugen af ordet kræver indforståethed af læseren. Igen ræsonneres der ved modsætninger: *X er ikke a men b*. Vi gribes i vores fordomme og uvidenhed og rettes af Ritt. Definitionen slutter også retorisk:

At tjene sit brød og skaffe sig sit udkomme

er det der hedder disjunctio eller varieret gentagelse. De to udtryk står for det samme, men giver tanken mere fylde og bringer de usikre læsere tilbage i de faste udtryks sikre havn - det kender vi.

I vores kultur bedømmer vi som bekendt os selv og hinanden ud fra den måde, vi skaffer os vores udkomme. Hvad er du? Med dette spørgsmål mener vi ikke, om du er glad eller bedrøvet, om du er kristen eller muhamedaner, om du er baron eller fuglekonge, men hvad du bestiller, hvordan du tjener dine penge, om du er smed eller bager, om du er arbejder eller bonde.

Det begynder næsten at blive trivielt, men også dette afsnit kunne give masse citater til en udførlig lærebog i stilistiske virkemidler. *Hvad er du?*, den indflettede replik (sermocinatio) gør talen levende midt i den ellers indviklede definition. Og igen ræsonneres der ud fra modsætninger, og med parallelismer og varierede gentagelser i begge halvdele: *ikke om a eller b, om f eller g, o eller p, men hvad, hvordan, og om p eller g, s eller t*. Jeg skal ikke fortsætte demonstrationen af at

OPLYSNING eller
UNDERSÆTNING:
(Vi vil ikke opløse
foreningen.)

Ikke b

PRINCIP eller
OVERSÆTNING:

Hvis arbejderbevægelsen havde været
opbygget for at realisere nogle politiske
og faglige mål, så kunne vi godt
opløse foreningen eller gå over til anden
virksomhed

Hvis a, så b

KONKLUSION:

Men sådan er det som bekendt ikke
(dvs.: arbejderbevægelsen er ikke op-
bygget for at realisere nogle politiske
og faglige mål.)

Ikke a

STØTTE:

Ligesom 'Landsforeningen til tuber-
kulosens bekæmpelse'.

kronikken er fuld af de samme figurer
igen og igen.

Ikke den høje - ikke den lave

Men det kunne nok være på sin plads
at vise at stilen er mere og andet end
retorisk gentagelse og taletekniske
greb. Det retoriske er - skønt det i ta-
len er brugt i vidt omfang - ikke på-
trængende. Man kommer ikke til at
tænke på tomme tønder og hul reto-
rik. Det skyldes for det første at Ritt
Bjerregaard er kræsen i sit valg af vir-
kemidler: hun bruger ikke *alle* de klas-
siske stilfigurer, fx ikke billedsprog
eller anden leg med ordbetydninger
(metafor og metonymi) i nævnevær-
digt omfang. For det andet holdes
ordvalget på det absolut neutrale;
ikke den høje stil, ikke den lave, men
den der er fuld af - ord der ikke støder
nogen.

Skønt første del af talen er en gen-
nemgang af marxistiske teories
grundlag, så er der undgået enhver
form for marxistisk jargon, der kunne
skræmme pæne socialdemokratiske
og radikale Politiken-læsere. Klasse-
kampen - der er et af nøglebegreberne
i marxistisk teori - kaldes:

....bringer vi os uvægerligt i mod-
sætning til dem, der køber folks ar-
bejdskraft.

Kapitalister kaldes ikke sådan. Det er
for sekterisk. På den anden side ville
ordet *arbejdsgiver* være for idyllisk;
det klinger af 'dem der er så gode at
give arbejde til os andre'. Nej, kapita-
lister kaldes (med den retoriske figur
parafrase):

*dem der køber folks arbejdskraft,
og som har interesse i at kunne be-
handle, ikke alene arbejdskraften,
men også dem, der leverer arbejds-
kraften, som ting - som noget der
kan stilles til side og tages frem i-
gen, som kan bruges eller kasseres.*

En - også blandt socialister - præcis
definition, der undgår enhver uheldig
bitone eller association, almindelige
ord til et nok lidt provokerende ind-
hold. Senere lægges der et par træk til
i beskrivelsen af kapitalisterne, tonen
skærpes (hvad der på retorisk hedder
gradatio):

*dem der bestemmer hvad der skal
laves....dem som får udbyttet eller
løber risikoen....dem som bestem-
mer (og som løber med profitten).*

Når vi får det langsomt, som gentag-
elser der klinger i vores ører, og som

bliver lidt mere præcise og grove for hver gang, så glider det hele ned.

Understatement

Særlig omtale fortjener nok den måde Ritt Bjerregaard omtaler de sociale nedskæringer på. Det hedder ikke: *studiestøtten må forkortes*. Det hedder heller ikke: *vi har ikke råd til længere pensionsalder*. Det hedder:

Det er ikke i arbejderklassens interesse at forkorte, hvad man har kaldt 'det beklagelige interval fra studiestøttens ophør til modtagelsen af folkepensionen.

Denne ironiske formulering - som meget ligner det man kalder understatement - afvæbner enhver modstand med det samme. Et samfund uden produktive aldersklasser kan ingen gå ind for.

Helheden

Ikke blot i stilen, men også i de store linjer er der linje og stil over Ritt Bjerregaards tale; dispositionen i anden halvdel af talen kan beskrives således:

- I. arbejderbevægelsen er et interesseparti - ikke et idéparti.
- II. Arbejdernes interesse er:
 - at ændre ejendomsretten til produktionsmidlerne
- III. - bredde i uddannelsen
- IV. - afskaffelse af arbejdsløsheden
- V. sociale ydelser kun til de dårligst stillede
- VI. Derfor ikke hug med pragmatisme.

Efter den appetitvækkende indledning, hvor vi ægges af påstanden om at Socialdemokratiet ikke har gode og nyttige formål, redegøres der i logisk rækkefølge for hvad arbejdernes in-

teresser da er; det vigtigste og mest grundlæggende først, så mere og mere overfladiske ting.

Et enkelt af disse afsnit kan fortjene et nøjere studium. Se fx på det afsnit om de sociale forhold. Som i alle politiske spørgsmål, må det vigtigste problem i forbindelse med socialpolitikken være: hvad er målet for den, og hvilke midler og omkostninger er der for den.

Først nævner Ritt Bjerregaard målet, som i hele kronikken modsætningsvis:

Pensioner og institutioner er ikke mål i sig selv. Målet må være, at så mange som muligt kan integreres i samfundet...

I næste typografiske afsnit kommer så omtalen af midler og omkostninger:

Hvad enten vi kan lide det eller ej, så skal hovedparten af såvel de sociale udgifter som af de offentlige udgifter i det hele taget bæres af de jævne mellemindtægter, d.v.s. af almindelige mennesker - faglærte arbejdere, skolelærere, kontorfolk: kort og godt arbejderklassen.

(Læg mærke til de retoriske figurer; først distributio, så akkumulation, d.v.s. kort sammenfatning, læg også mærke til hvor meget tilløb der skal til brugen af ordet *arbejderklassen*.) Næste afsnit er så igen en overvejelse af forholdet mellem midler og mål, af et retfærdighedsprincip, og det sidste afsnit i denne del af kronikken er en sammenfatning af det om de sociale forhold. Igen efter de bedste klassiske mønstre.

Taler godt og har ret?

Og hvad så? Nu har jeg forsøgt at vise

at Ritt Bjerregaards kronik som tekst er ret vellykket; det er en god tekst. Men har hun også ret? - Det er ikke nødvendigvis tilfældet.

Teksten vakte som sagt opsigt. Kjeld Olesen svarede også i Politiken: Kære Ritt, Socialdemokratiet har skam gode og ædle formål: solidaritet med ulande og at få den enkelte til at blomstre, føle sig tryk, være givende. Kjeld Olesen mener altså noget andet end Ritt Bjerregaard om et af de centrale punkter i talen. Men heller ikke han behøver at have ret.

Det vellykkede ved talen viser sig netop ved at den giver genlyd; den er så klar og ikke triviell, at man kan diskutere med den. Senere antydede man i Politiken (Christen Schmidt 27.2.) at Kjeld og Ritt kun var ude i debat for at hyppe personlige politiske kartofler, d.v.s. at de lavede manøvrer for at styrke deres egen kandidatur som partileder, når Anker Jørgensen smed tøjlerne. Men denne kritik er efter min mening ikke retfærdig.

Alle andre politikere bruger $\frac{3}{4}$ af den tid de taler, til at snakke om alt andet end mål og midler, nemlig om hvor gode, ærlige, loyale og dygtige de selv er, og hvor egoistiske, løgnagtige, troløse og ueffektive deres politiske modstandere er. Det er det der gør mange politiske taler så inderligt uinteressante. Den slags står der ikke noget om her! Teksten er heller ikke fyldt med logisk tomgang og selvfølgeligheder af typen: *vi må gøre det nødvendige*. Her står noget. Og det står der på en god og klar måde.

Selv om man ikke er enig med Ritt Bjerregaard i hendes politiske holdning - hvad enten den opfattes som for meget eller for lidt rød - så må man anerkende at hun siger hvad hun mener, klart nok. Nok har hun ikke ret, men hun gør det lettere at nå frem til en politisk debat som kunne danne grundlaget for politiske beslutninger.

Ole Togeby, f. 1947
lektor i dansk sprog
Københavns Universitet

1948-reformens gennemslagskraft

Retskrivningsbekendtgørelsen af 22. marts 1948 indeholdt som de fleste vil vide, at navneord fremover skulle skrives med lille begyndelsesbogstav, at *kunne*, *skulle* og *ville* fik *-nn-* /*-ll-* i både navnemåde og datid og at *aa* skulle erstattes af *å*.

Hovedparten af landets befolkning bruger i dag uden nærmere eftertanke disse nyskabelser. Kun i generationen født før ca. 1930 kan man stadig finde grader af gammel retskrivning. Enten - formentlig oftest - blot *-ld-* og *-nd-* i datid af de tre nævnte udsagnsord (altså: *skulde*, *kunde*, *vilde*) eller den gamle retskrivning i fuldt omfang. Jeg tør derimod godt vædde på, at man aldrig finder blandingsformer som store bogstaver + *å* + *-ll-*/*-nn-* eller små bogstaver + *aa* + *-ll-*/*-nn-*.

Når retskrivningsændringen alligevel stadig spøger - bl.a. i Mål & Mæles spalter - skyldes det udelukkende det ene punkt som hedder *å* for *aa*. Og når det kun er dette punkt som volder problemer, skyldes det vores navne. Stednavne såvel som personnavne. I disse har *å* for *aa* haft en varierende men gennemgående træg gennemslagskraft, herom senere.

Lad os først se lidt på de tre retskrivningsændringers gennemslagskraft i den bredere befolkning. Til det formål har jeg gennemgået Nørrebro's remises huskebog for 1948 og 1949.

I huskebogen indførte stationsmesteren (dvs. remiselederen) og hans fem stationsassistenter døgnnet rundt hvad man skulle huske at gøre ved vognene og personalet. Stort og småt imellem

hinanden som det fremgår af illustrationerne.

Jeg har ikke forsøgt at skelne mellem »hænderne« eller på at opsøge personlige data om de skrivende mænd. Men generelt kan siges at de formentlig er mellem 40 og 65 år, at de som antydning er overordnet personale men på et mellemniveau i pyramiden Københavns Sporveje, og at de formentlig har 7 eller 9 års skolegang bag sig.

De skriver på hver tjeneste i deres huskebog og i andre bøger de skal føre, og de har en sikker sprogføring. Stilen i indføringerne er ensartet, længere udredninger forekommer stort set kun når remisens personale har været indblandet i uheld. Til stereotyperne i deres sprog hører bl.a. formuleringen '*bedes + kort tillægsmåde*', som næsten altid er korrekt og '*ad X vej*' som de også stort set mestrer - bortset fra eksemplet her. De er regelmæssige, gode og med garanti ureflekterede brugere af det danske sprog.

Remisens Huskebog eller huskebog

Deres overgang til den nye retskrivning har jeg afprøvet ved at gennemgå huskebogen i tiden efter retskrivningsreformen. Første måned og derefter hver den tredje måned efter reformens indførelse (22/3 - 1948) har jeg optalt de 100 første navneord som hverken står efter punktum eller i overskriftlignende stilling. Inden for den gennemgængede tekstmængde har jeg note-

Tuesday d 28-12-48.

Der er kommen Begæring om 1220 Minutier
og 1093 Polenzen L. er indskrevet.

Indlægget af Skrivningen for Skrivningen
er indskrevet.

18 Komet den Rindring

Der skete sig meget af Skrivningen komet i R.C. Skole.

Onsdag d 29-12-48

R. Z. 1519. med fra Sin af den komet som Ex
man den indly komet den komet ind igen som Ex
under fortæll. skrivningen i komet. L. Z. 1519.

Der skete sig meget af Skrivningen komet i R.C. Skole.

Skrivningen skrev indskrevet komet indskrevet af 1519 Skole.

220. 663 for HV 305 fra H.C.

Forman Skrivningen. Skrivningen komet indskrevet
1519 L. Z. 1519 af Skrivningen komet indskrevet
skole indskrevet af Skrivningen komet indskrevet.

3 Skrivningen komet indskrevet af 1519 Skole.

17 Komet den Rindring. 2 Komet Skole.

ret brugen af *aa* og *å* samt af *-ll/-nn-* over for *-ld/-nd-* former af *kunne*, *skulle* og *ville*. Datid af disse ord er dog meget sjældent forekommende.

Skematisk opstillet ser resultatet således ud:

Optælling af de 100 første navneord som ikke kommer efter punktum, står i overskrift o.l. og de i den tekstmængde forekommende tilfælde af *aa/å*.

	små bogstv.	store bogstv.	<i>aa</i>	<i>å</i>
22/ 4-48:	1	99	18	0
22/ 6-48:	0	100	25	0
22/ 9-48:	12	88	20	1
22/11-48:	87	13	10	16
22/ 3-49:	85	15	4	13
22/ 6-49:	95	5	2	17
22/ 9-49:	98	2	2	32
22/12-49:	98	2	1	35

Overgangen fra gammel til ny retskrivning fuldbyrdes faktisk i 1948. I 1949 befæstes stillingen og undersøgelser i kilden Nørrebro's remises huskebog ud over 1949 må betragtes som unødvendig. Undervejs er noteret 22/12-48 »*skulle*«, 22/9-49 »*kunne*« (to gange). Omvendte eller tvetydige skrivemåder forekommer ganske få gange. 22/6-48 »*Relaisstyrede*« (sammensat med navneordet *relais* = *relæ*), 22/3-49 »*søborg*«, 22/9-49 »*enghavevej*« og 22/12-49 »*sundby*«. Endelig forekommer 22/6-49 og 22/9-49 »*a*« som fejl enten for »*aa*« eller vel snarest »*å*«.

Alt i alt en hurtig og smertefri overgang til den nye retskrivnings hovedindhold.

Aage Aagaards fremtid

Som nævnt i begyndelsen er det alligevel nu godt 30 år efter problemer med

aa og *å*. Problemerne er ganske vist begrænset til sted- og personnavne, men de spiller jo også en vigtig rolle i vores dagligdag.

Hvorfor vi ikke generelt har accepteret *å* for *aa* i vore navne eksemplificeres meget tydeligt af et indlæg i Mål & Mæle nr. 4 1980 fra Brita Waage Bech, der bl.a. skriver: »Hvis man, som jeg, har fået sit navn fra Norge ved århundredeskiftet og tilmed fra Oslo dengang Kristiania, så er man motiveret for at fastholde sin gamle stavemåde....«

Andre mennesker har andre men tilsvarende argumenter for at bibeholde - *aa* - for *å*. Fælles er at tradition og slægtsfølelse spiller afgørende ind.

I forhold til retskrivningsreformen spiller *aa*-skrivemåderne i personnavne ingen rolle. Det har altid siden reformen været en privatsag at vælge mellem *å* og *aa*.

Når *aa* her begynder at fornemmes som et problem (jfr. Mål & Mæle nr. 3 1980), skyldes det den kendsgerning, at for alle under 45-50 år er *å* normalformen, mens *aa* er en unormalitet. Alle disse danskere har vel samme forhold til *aa* som den ældre generation må have til former som *Kjøbenhavn* og flertalsformer af udsagnsord f.eks. »de blev«.

At denne (formodede) holdning til *aa* på længere sigt vil føre til en ændring mod flere *å*-former kan på baggrund af personnavnenes hidtidige udvikling delvis forventes.

Det delvise skyldes, at for- og efternavne allerede for lang tid siden med hensyn til retskrivning er gået hver sin vej. Det vil sige efternavnene er ingen vegne gået. For deres vedkommende accepterer vi den retskrivningsmæssige bredde som galdt overalt i skrift-

sproget fra 1700-tallet og bagud. Man kan hedde Schou, Schouw, Schov, Schow, Skou, Skouv eller Skouw. Det dækker alt sammen over samme udtale som for navneordet skov, som alle formerne da også blot er gamle skrivemåder af.

Denne kraftige opdeling er der ingen grund til at tro vil ændre sig fremover. Mange af formerne er endda »låst fast« i og med at de er optaget i Justitsministeriets fortegnelse over forbeholdte slægtsnavne. I dette selskab vil Aagaard og Baad ikke vække større opsigt.

Anderledes er det gået med fornavnene. De har i alt væsentligt fået én normalform som er i overensstemmelse med retskrivningens almindelige muligheder. Eksempelvis er 1600-tallets Sewrenm Seuffren, Seuffueren, Søffueren m.fl. allesammen nu forenet i formen Søren. Kun i temmelig få tilfælde er der flere udtryksformer af samme navn: Mathias, Matthias eller Dorte, Dorte, Dorete. Aage og Aase vil her komme til at stå langt mere ene end Aagaard og Baad, og det skulle ikke undre mig, om vi ved årtusindskiftet har en situation, hvor børn navngives f.eks. Åge Aagaard eller Åse Baad.

Å eller aa i stednavne

I bolle-åets danske barndom eksisterede en forening til dets bekæmpelse. Dets bomærke var et bolle-å med et reb om bollen hængende i en galge. Symbolikken er klar men det gik omvendt. Det er nu å som har fat i den lange ende, og hvis vi ligesom retskrivningsreformen ser bort fra personnavnene, er det kun visse stednavne som endnu ikke er blevet trukket over fra aa til å.

Her er retskrivningsformen klar og enkel. Nordiske stednavne med aa skal fremover skrives med å. Når netop dette punkt - ene af alle - har givet anledning til lange tovtrækkerier har det sine årsager. De omtvistede navne har ikke været mange, men til gengæld har problemerne været meget sejlivede. De agerende parter har normalt været lokale myndigheder over for staten, repræsenteret af det kulturministerielle stednavneudvalg.

De lokale aa-tilhængere har holdt sig til tradition, alfabetplacering (i udlandet), forståelighed (kun nordboer kender å) og erhvervsinteresser (Rød Aalborg). Heroverfor har stået retskrivningsreformens klare tale, som stednavneudvalget har som forpligtelse at følge. Og stednavneudvalgets autoriserede former skal følges i offentlige anliggender og det vil bl.a. sige af Geodætisk Institut, Postvæsenet, DSB og vejvæsenerne. Derimod må erhvervslivet og private naturligvis gøre hvad de vil.

Å/aa-problemerne i stednavne har verseret på ministerplan i allernyeste tid, og det kunne give det indtryk at løsningen er fjernere nu end nogensinde. Det er dog næppe tilfældet. Om én generation vil alle danskere være »fødte« å-skrivere, og det vil da være lige så naturligt at lade pennen eller computeren skrive Ålborg og Åbenrå som det allerede nu er at skrive f.eks. Århus, Grenå eller Mårum.

Og samtidig vil ingen synes det er mere påfaldende at skrive Rød Aalborg eller Maarum Mineralvand end det i dag er at skrive Københavns Telefon- Aktieselskab, Fyens Stiftstidende eller Aarhus Stiftsbogtrykkerie.

Man kan have den holdning til ret-

skrivning, at det er noget pjat at gå så højt op i, om alle danskskrivende nu også bogstaverer på nøjagtig samme måde. Vi accepterer dog en bred vifte af udtalemuligheder for de enkelte ord. Men man kan ikke komme udenom, at regler om hvad der er ret skrivning (én mulighed) og hvad der er forkert (alle de andre muligheder) som en anden arvesynd på godt og ondt er kommet ind i hver eneste skrivende danskers tilværelse. Og som den rigtige arvesynd må også denne have sit præsteskab, der i sprognævn og stednavneudvalg kan se til, at de smukke hensigter med ensretningen: klarhed, enkelhed, utvetydig orientering bliver overholdt og tilpasset nye behov.

Udgangspunktet var retskrivningsreformens gennemslagskraft. Konklusionen forekommer enkel, men bevarer, materialet har heller ikke været særlig broget. I alt væsentligt er 1948-ændringerne slået igennem overalt. Der vil, vover jeg at påstå, højst gå endnu en generation inden de sidste stednavne og de fleste fornavne er blevet fuldt omfattet af det nye system.

Bent Jørgensen, f. 1944
lektor, Københavns Universitet

Retskrivningsreformen af 1948, der gav os det nye *d* og de små bogstaver i navneordene, var lige på nippet til at blive gennemført 60 år før, i 1889.

Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet havde i 1885 nedsat en kommission der skulle udarbejde et forslag til en ny retskrivning, og i kommissionen var der klart flertal for små bogstaver. Også kultusministeren, Scavenius, var stærkt stemt for reformen.

Men digteren Ernst von der Recke (1848-1933) var imod, og det lykkedes ham ved en underskriftindsamling og sin iltre pjece »Store og smaa Bogstaver« fra 1888 at få pressen på sin side og på den måde vende stemningen, så også ministeriet opgav.

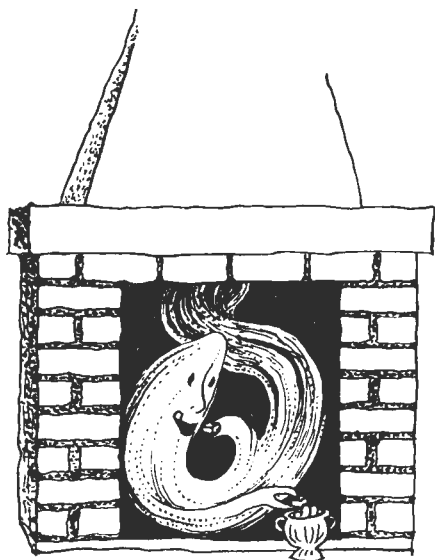
I pjecen forsøger Ernst v.d. Recke at vise hvor umuligt det er at læse dansk uden store bogstaver. Bl.a. skriver han et helt digt som med små bogstaver indeholder mindst én flertydighed eller anden forstyrrelse per strofe. De er ikke altid så lette at få øje på, men de er der. Tredje linje i strofe 1 lyder: »Frostvintrens mørke minder end«. Det kan enten læses: *Frostvintrens mørke* (navneord: dunkelhed) *minder* (udsagnsord: erindrer) *end* - eller: *Frostvintrens mørke* (til lægsord: dunkle) *minder* (navneord: rest, mindesmærke) *end*. Men når man læser næste linje med, kan man ikke være i tvivl om at det er det sidste der er meningen. Sammenhængen vil næsten altid vise hvad meningen er, og derfor er det gået så udmærket med at undvære de store bogstaver i navneordene.

Vi aftrykker Ernst von der Reckes digt, så læserne selv kan prøve.

E.H.

Du tøver end, du fagre tid,
med duft og sang og hygge?
Frostvintrens mørke minder end
vil ei med glans du smykke?

Tør ingen tone mere flag
af dine blomsters skare?
Vil somren evigt jorden fly
og vintrens vrede vare?



Længst hørte vi kun vindens sang,
skarp som en slynges hvinen,
imens den fredløs søger ly
og sukker i kaminen.

Mørkt stirrer søens øje op
mod skyerne, som drive:
»Har I ei vaaren med idag?
Er solen end i live?«

Jeg ser ved gry fra vindvet ud,
- hvad nu? som slagne fjender
alt vestens tunge taager fly,
og østens have skinner.

Det er, som alt idag fik røst,
som klang fra tusind strenge
fortrøstningsbud og jubellyd,
vi ventede længe, - længe.

Og se! skudt frem i haven staar
den første vaarens blomme,
som veiret har i nattens stund
det unge foraaars komme.

Halvvaagen end den hælder bly
i morgnens glød sin krone,
som angst ved ensom at staa frem
for dagens herskers throne.

Du fagre bud som fager tid,
som savnet her med smerte
nu styrer hid ad bølgen blaa,
vær hilst ved morgnens kjerte!

Jeg ser den alt, jeg vaaren ser,
der nu paa kysten lander,
og løftet holder højt sit tegn,
den lysegrønne stander.

Se, seilet falder, ankrets klo
i grundens sandbund hugger!
Se bølgen under kysten mild
i søndagslune vugger!

Se vaarens lyse brudetog
henover marken skride;
se støvet lide, gruset vei
bræmmes af blomster blide.

End som en kæmpe aldersgraa
sent føler egen varme;
dog om sin fod den mærker alt
i drømme blomsterarme.

Det smiler og det pusler trindt
omkring de graa bersærker:
Se hist viol, udsprungen nys,
her syrer alt og mærker.

Se, myg alt nu convolvlen snor
sig mellem gjærdets tremmer;
nu, bi, du smaa; søg trøstigt kun
de hundred nektargjemmer!

Og tag af blad og blomstersne
og træk af stær og finker
og smil og kys af solens mund
os ud fra stuen vinker.

Hvo er vel den, der ikke her,
i glans foruden mage,
som drømmer vilde drømme bort
et spand af livets dage?

Nu tvivl og frygt ei mer, min sjæl!
dit vingeslag lad hæmme!
Kom, skønne vaar, og lys og luft
os ud fra mørkets gjemme!

ARENA

Bliv ARENA-abonnent og modtag fremragende bøger til kun $\frac{2}{3}$ af bogladeprisen. ARENAs kommende fire udgivelser bliver:

Henrik Bjelke: **SEKS RÅB FRA BAGHOVEDET** (essays),
abonnementspris: kr. 64,-

Cecil Bødker: **TÆNK PÅ JOLANDE** (roman),
Abonnementspris: kr. 66,-

Peter Seeberg: **OM FJORTEN DAGE** (noveller),
abonnementspris: kr. 80,-

Jørgen Christian Hansen (debutroman), kr. 90,-

Ring eller skriv til os om nærmere oplysninger eller tegn dig med det samme:

Som ARENA-abonnent modtager du gratis SPURVENS VILJE, en antologi om natur og digtning redigeret af Jens Smærup Sørensen, Per Højholt og Vagn Lundbye.

Undertegnede ønsker at blive ARENA-abonnent:

(navn)

(adresse)

(underskrift)

ARENA, Forfatternes Forlag, Hald Hovedgaard, 8800 Viborg, tlf. (06) 63 80 60.

En rapport om småbørnssprog

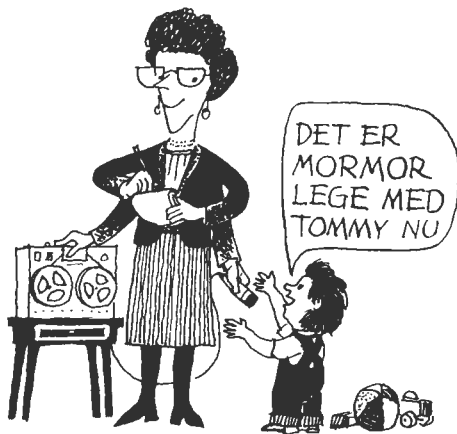
I mange familier noterer man nok nogle af de pudsigheder ned som børnene siger. Men man må ikke blive hængende i pudsighederne, hvis man vil forstå lidt af hvad der foregår under sprogindlæringen i 2-3 års alderen. Så skal det hele med, både de tilfælde hvor barnet rammer det rigtige og hvor det rammer ved siden af. Blyant og papir må ligge fremme. Det sker fantastisk hurtigt altsammen. I alderen fra ca. 1½-3 år foregår tilegnelsen af det almindelige talesprog for de fleste børn. Barnet lærer stor set både udtale og sætningsbygning, og ordforrådet vokser kolossalt. Der er naturligvis store individuelle forskelle, men der er også typiske fællestræk i udviklingen af de sproglige mekanismer.

Jeg har et barnebarn i denne spændende alder og fik lyst til at forsøge en kortlægning af hans sproglige verden. Da jeg ellers ikke har beskæftiget mig med børnesprog eller sprogpsykologi skal min lille rapport ikke tages for andet end et hobbyarbejde, - som måske kan være inspiration for andre amatører? For at få hjælp til at se grænsen mellem det almene og det individuelle har jeg set i et par bøger. Det var bekvemmere for mig end at finde en flok vuggestuebørn.

Ole Togeby omtaler småbørnssprog i sin bog *Om sprog*, 1977: »Ved børns første ord er ytring og situation en udelt helhed; det er ikke til at se hvor ytringen holder op og situationen begynder. Barnet siger fx et ord der optræder som et slags objekt for den

handling det udfører eller som subjekt for den tilstand barnet overværer. Der er ingen grammatiske skel mellem forskellige dele af sætningen. Der er heller ingen skel mellem de forskellige sproghandlingstyper. Når barnet siger *mæl*, kan det på én gang opfattes som »se mælken, jeg er tørstig, og far hælder mælken op« Dette stadium er den 2-årige ved at arbejde sig ud af. (s. 157).

Hans Jørgen Schiødt siger i *Sproget i funktion*, 1970: »Det forunderlige er, at børn faktisk lærer de grammatiske strukturer og lærer dem i en karakteristisk rækkefølge: et-ords udsagn, to-ords udsagn, udbygning af genstandshelheder, subjekt-verbumbobjekt, subjekt-verbumbobjekt-adverbial (angivelse af tid og sted). Overalt er det typisk for denne vækst, at bar-



nets frit producerede tale overgår de efterlignede ytringer, og at den passive sprogforståelse går forud for den aktive formuleringsevne«. (s. 22).

Det er jo meget sødt at en lille fyr siger *godt nytår!* og *Tommy 2 år*, men det er ren efterligning, papegøjesnak. Det er en helt anderledes selvstændig præstation når han betragter snefnugene og konstaterer: *kommer der oppe fra*. Her er 4 ord som han selv vælger og kombinerer i den situation.

Optegnelse og overblik

Denne Tommy blev 2 år den 11/12 1980. Omkring nytår var vi sammen i 4 dage, og jeg fik hele familien til at hjælpe med at notere ned hvad han sagde. Det var en regel at man ikke måtte tage et nyt ord med som han gentog umiddelbart efter at en anden havde sagt det. For det var ikke hans udtalefærdigheder det gjaldt, men hans aktive ordforråd og hans grammatik. I tvivlstilfælde måtte forældrene afgøre om Tommy kendte ordet i forvejen.

De forskellige ord eller udtryk blev skrevet på hver sin seddel, så er det lettere at arbejde med materialet bagefter. Vi fik ca. 175 sedler. Men jeg tror ikke vi fik hele hans ordforråd med, for dels huskede vi ikke altid at notere, dels var barnet ikke i sit hjemmemiljø. Det er vigtigt at man skriver hele replikken ned, og evt. i hvilken situation den siges. Barnet har navne på personer og på ting, på handlinger, på tid og sted osv. Det er dels enkeltord, dels større helheder, fx *la vær'*, *en ad gangen*. Ord der kun er hørt i en bestemt sammenhæng kan måske endnu ikke bruges i andre forbindelser.

Det ordstof man får samlet kan sorteres efter forskellige principper. Det kan være praktisk at lave en opstilling efter ordklasser: navneord, tillægsord, verber osv. Og navneord kan grupperes i personer, dyr, kroppen, tøj, mad, hverdagsliv osv. På den måde ser man let nogle oplagte forglemmelser i materialet (hvis fx en ske mangler ved siden af kniv). De større helheder af ord kan grupperes efter arten af ordforbindelserne: genstandshelheder, verbalforbindelser, fuldstændige sætninger.

Og derefter skulle der gerne vise sig et billede af barnets ordforråd og grammatik! Et øjebliksbillede af den 2-åriges sprogsituation i de dage han blev iagttaget. Han er naturligvis altid på vej fra et sprogtrin til et andet, og det kan man også fornemme i øjebliksbilledet. Der er nydannelser på vej, og der er udtryksmåder som er på vej ud. Noget lignende gælder jo også for sproget i almindelighed.

Sætningsbygning

Det kan være svært straks at se grænsen mellem de indlærte færdige sætninger og de selvstændigt producerede. *Vi ses i morgen!* er en afskedshilsen som Tommy kan bruge, og den er naturligvis lært som en helhed. Han forstår den næppe ord for ord. Jeg er lidt i tvivl mht. *hvad laver du?* som han ofte brugte, men vist kun med personordet du. Den sætning var ved at blive tilegnet og vil snart blive brudt op, så den kan varieres til fx hvad laver mor?

Danske sætninger skal have ordene placeret i en bestemt rækkefølge, og der er bestemte regler for hvad der kan fungere på de forskellige pladser.

En lille fyr kan nemt ramme ved siden af.

Au au det Tommy mærker - han rører næsten ved brændeovnen. Det er endnu ikke helt tilegnet at dansk (modsat fx engelsk) har omvendt ordstilling, når et led trækkes frem foran subjektet. Men sætningerne kan også blive korrekte: *Det jier* (siger) *morfar* Her tror jeg at *det siger* er en enhed for drengen, og så kan det jo ikke undgå at blive korrekt. *Der var det jo* - det lykkes at hænge et skærebret op på sømmet. Det er nok en færdigkøbt replik.

Man kan udtrykke meget uden at bruge egentlige sætninger: *i går mørkt bang* fortæller Tommy om nytårsfyrværkeriet. *Det Metti på morgen* - det skal Mette have på i morgen, *det der op* - det skal der op, *ud grave* - jeg vil ud og grave, *det far jakke* - det er fars jakke. Betydningssvage verber som have, være, skulle kan nemt undværes. Verber med stor betydningsfylde som *holde*, *trille*, *vælte* kan derimod være hovedindholdet i en replik.

Det er karakteristisk for småbørnsprog at situationen indgår i konstruktionen og er nødvendig for forståelsen: *noget i* - der er noget i, eller: jeg vil gerne have noget mælk i kruset. Teknikken er ikke ukendt i voksenalderen, fx i bydende eller bedende udsagn: Ud med dig! Kom! En til!

Et spørgsmål kan udtrykkes ved hjælp af spørgetone og spørgemimik, afventende holdning olgn.: *Tommy bliver her?* I sætningsbygningen kan det gøres med omvendt ordstilling: *Kommer du? er noget i?* De finere finesser i grammatikken mestres endnu ikke: dansk tillader ikke tom grundledsplads her, det hedder korrekt: er der noget i? Men der er konsekvens i

den lilles sprog: *noget i* og *er noget i?* Hans grammatik siger: et skjult verbum kommer frem som spørgsmålsmærke.

En nægtelse kan udtrykkes ved *nej* og ved *ikke*. Det sidste har Tommy nok abstraheret fra forældrereplikken *må ikke*. Det bruges korrekt: *ikke mørkt endnu, vil ikke, ikke dove* (sove) *mer*. Men på helt samme måde bruges nej: *nej dove, nej Tommy blive her*. De to ord er blevet negative sætningsindledere. De voksnes regler var endnu ikke kodet ind. Det var derimod reglen for fordelingen af *ja* og *jo*: efter en nægtelse siger Tommy *jo*.

En almindelig positiv sætningsindleder var *det er* som udtrykker en konstatering: *det er koldt, det er stor bol(d)*. Men *det er* bruges til flere slags konstateringer end voksensproget tillader: *det er passe på, det er Metti op nu, det er lege med Tommy* eller, med alle sejl sat til: *det er mor mor lege med Tommy nu!* Konstateringen 'sådan er det' rummer altså også 'sådan bør det være', 'sådan ønsker jeg det skal være'. En lignende »manipulation« kunne nok findes i reklamesprog mm.!

Ordbøjning

Mit materiale siger ikke ret meget om ordbøjning, men der begynder at ske noget. Og det stemmer også med hvad faglitteraturen siger: »Omkring 2-årsalderen begynder barnet at bøje ordene«, hedder det i Thord Erasmie, Barnets sprogudvikling, 1972, s. 73.

Flertalsbøjning forekommer ved et par navneord. Sikrest er *nanan*, bil, *mange nanan'er*. Ordene *bog* og *bøger*, som bruges korrekt, må være indlært hver for sig. Genitivs-s optræder i helheden *Tommys tur*, men det

hed ellers *Tommy jakke* olgn. Bestemthedsbøjningen var heller ikke i brug. De fleste navneord er i nøgen form: *stol, ske*. Jeg har noteret de bestemte former *gulvet, munden*, som også er hyppige i almindelig sprogbrug.

Verberne forekommer især i nutid eller i navnemåde. Nutid: *Tommy falder ned, gider ikke, kan, mærker, den vælter*. Navnemåde: *dreje rundt, ud grave, køre nanan, passe på, putte* (puste) *ud, dove lur* - sove middags-søvn. Det der karakteriserer småbørnssproget her er den hyppige brug af navnemåde. Denne form repræsenterer ofte en sætning af typen jeg vil, den kan, du skal gøre noget. Og den type udsagn er der stort behov for. Datidsform er der i sætningen *den røg ned*, men den er ren imitation. Der var et verbum, som kunne bruges i alle former, nemlig komme: *komme ned, kommer hjem, Metti kom* - det konstateres ved en lejlighed med glæde at Mette faktisk kom, vi har bydemåden *kom far* og endda nutid med fremtidsbetydning *væk, kommer nok*.

Ord og begreber

Børn genkender former, genstande, ud fra ganske få antydende streger. Dyr, biler, skibe. At billedet af en halvt liggende måne i tiltagende kan tages for et skib, er forståeligt nok. At det samme barn kan skelne forskellige bilmærker i forbifarten er vel blot den anden side af samme formsans?

På samme måde genkendes begreber, ordbetydninger, ud fra få karakteristiske træk. Det er almindeligt at småbørn en tid har et enkelt ord for 'væske' med et meget stort betydningsområde: jeg er tørstig, skibet sejler på

havet, jeg har tisset osv. Fra 1½-årsalderen har Tommys ord for vand været *bad*, især dog vand i en beholder. *Put-i-bad* er også kommet til at betyde en vase. Det bør ikke undre at handlingen (at putte blomster i bad) og genstanden får samme betegnelse. Det er ganske almindeligt i dansk. Tommy har også *børste bis* om tandbørstning og om tandbørsten.

Put i, putte i, er glosen for 'anbringe noget et sted', fx *put i gulvet*, læg det på gulvet. Nogle uger før Tommy blev 2 år var han med på en biltur hvor vi købte benzin et sted. Han bemærkede med kendermine: *put i nanan*. Da vi lidt senere kom forbi en anden tankstation lød det: *put-i-mer-nanan*, et oversættelsesforsøg: her får nogle andre biler benzin.

Så længe antallet af ord er stærkt begrænset må de hver for sig dække ret store begrebsområder. Et *låg* kan have forskellige former og funktioner. Den voksnes synonymordbog giver valget mellem ordene *låg, dække, dæksel, hætte, kapsel, lukke* ofl. Den 2-årige må sige *låg på*, mens han sætter hætte på kuglepennen. Sammenlign den bevidste leg med ordene i slang: *låg* kan bruges om en hat.

Biler er en af Tommys store interesser. Det lydefterlignende udtryk *nanan* er foreløbig blevet stående som ord for bil, fordi de voksne accepterede det. Den klassiske folkevognsform genkendes ofte og betegnes som *Git nanan*, Griths bil, uafhængigt af bilernes farve. Forældrene bruger *blå nanan*, firmabilen, og *hvid nanan*, men farven er nok slet ikke det egentlige skelnemærke. Farveordene mener jeg ikke at Tommy kender endnu. Det hævdes også at ethvert folkevognsrugbrød hedder *blå nanan*.

Ordforrådet

Tommy kendte over 100 navneord, heraf navn på 16 familiemedlemmer. Af de øvrige ord skilte nogle sig ud som rent litterære, lært i bøger og brugt om billeder, fx bonde, høne, stork. Intenst oplevet er derimod *pipip*, *krakra* og *måge*. Fjernsynsoplevelser spiller en stor rolle, fx galopperende heste, som vist ligger bag hestetegnelsen *gugauer*. Det var en stor sorg da julekalenderudsendelserne med *Mumi* og *jije my*, lille My, var forbi.

Jeg vil ikke opregne alle ordene for dyr og tøj og legemsdele, legetøj, boligudstyr osv. Det har ikke stor interesse om nu det ene eller det andet ord er lært på et vist tidspunkt. Det er tilfældigt hvad der har været aktuelt og hvad omgivelserne har lagt vægt på. Men det er næppe tilfældigt at der er ord for fingre og tæer, men ikke for arme og ben. Den 2-årige kaster sig uforfærdet ud i svære ord som hostesaft, *hodap*, nissehue, *neehue* og leverpostej, *udaj*.

Af verber var der ca. 30. Foruden de tidligere nævnte bl.a.: *klappe sammen*, om en klapstol og om en tryksag til at folde sammen, *lege*, fx *lege bol(d)* eller *lege bøger*, *skubbe* og *sparke*.

Beskrivende tillægsord og tillægsmåder er der ikke så mange af: *stor* og *bitte bitte*, *mærkt*, *koldt*, *vådt*, *væk*, *ny*, *købt*, *ked af det*, *sur*.

Stedordene han, hun og jeg blev ikke brugt, men derimod: *du*, *vi*, *mi(n)*, *den*, *det*, *det der* (som kunne bruges om en person: hvem har du fået den af? *det der*) *en anden*, *den anden*, *noget*, *mange*, *mer*, *fler endnu*.

Der er også en god samling småord til at betegne placering i tid og rum: *i går*, *i morgen*, *endnu*, *nu*, *forbi*, *væk*,

i, *med*, *ned*, *der op*, *højt oppe*, *lige der*, *på*, *ud*, *ude*, *nanne vej*, den anden vej.

Perspektiver

Det er spændende at se det ske i sprogudviklingen. Man kunne sammenligne barnets sprogtilegnelse med indlæringen af fremmedsprog og finde ligheder og forskelle. Man kan også se lighedspunkter med sproghistorien i almindelighed. En vækst i ordforrådet gennem århundreder eller gennem et par år kan aflæses i ordbøger som Ordbog over det danske sprog eller Ny ord i dansk 1968-69 og 1970-71 (udgivet 1972 og 78). Hos det lille barn sker der store ting på få måneder.

Nye ord og udtryk bliver brugt meget og vendt og drejet. Det gælder både i børne- og voksensproget. Modeord flourer med en intensitet der godt kan minde om ordbrugen hos det lille barn. Tænk på et ord som miljø, der groft sagt kan betyde alt fra møbler til fællesskab mellem mennesker.

Et andet lighedspunkt er mekanismen ved ny sprogproduktion. Barnet lærer en ordkombination, og den kan senere blive mønster for nye forbindelser. *Hvad laver du?* vil blive udgangspunktet for: hvad laver mor? far laver mad osv. *Børste bis* kan evt. afføde børste hår eller børste gulv, når verbet *børste* bliver frigjort. På lignende måde kan det gå til i samfundssproget: I 1940'erne fik vi ordet *blodbank* fra engelsk, o. 1950 kom *øjenbank* (som kom med i Ordbog over det danske sprog). Lægerne brugte ordet *bank* om en beholdning af og en institution for andet end penge. Senere bliver dette *-bank* en mode, og man ser dels en række tilfældige dannelser (fx *isbank*, *viden-*

bank), dels ord som måske bliver stående i sproget (*atabank*). *Bank* har fået en ny betydning ved siden af den gamle eller en mere omfattende betydning. Den gamle bank har man dog ikke følt trang til at kalde *pengebank*.

Er vi nu kommet langt væk fra småbørnssproget? Jeg vil gerne holde det hele sammen i en forestilling om sproglige byggeklodser. Vi får hele tiden nye klodser, og vi lærer efterhånden at pakke dem ud og bygge med dem. Der kan komme pudsige bygningsværker ud af det, både hos børn og voksne. Men pudsighederne bør ses på baggrund af de almindelige sprogmekanismer.

Efterskrift $\frac{3}{4}$ år senere:

En tilsvarende notering af alle replikkerne nu ville være en umulig opgave.

Ordforrådet er uoverskueligt, og sprogproduktionen er enorm. Sætningsbygningen er blevet normaliseret og sætningerne længere. Bisætninger forekommer.

Ordkombinationerne rettes til efter de voksnes sprog, fx bruges *læse* og ikke *lege* i forbindelse med bøger. Private ord som *nanan* og *gugauer* er lagt til side. Ordet *jeg* blev en tid gennemprøvet med stor iver, og det er nu tilregnet.

Et dansk gennemsnitsbarn forventes omkring 3 års fødselsdagen at kunne sige når det skal tisse, og i det hele taget at kunne fungere sprogligt uden for familien, specielt i en børnehave. Det er faktisk en imponerende præstation.

Anne Duekilde, f. 1929
ordbogsredaktør, mormor

Nordiske stednavne i England

Tidspunktet for udgivelsen af de to artikler om Dansk i England (7,2 og 3) var velvalgt - efter den store vikingedstilling i London i 1980 og før åbningen af Nationalmuseets udstilling om vikingerne i England i april 1981. Man må dog beklage, at den første af artiklerne tager så lidt hensyn til nyere forskning om vikingetidens England. Mål & Mæle lægger jo normalt vægt på at præsentere nye forskningsresultater for sine læsere.

Mod den vel orienterede artikel om nordiske låneord i engelsk har jeg kun den indvending, at forfatterens betegnelse af sproget i vikingetidens England som 'en pudsig blanding af engelsk og dansk' er vildledende og til dels modsiges af artiklen selv. De nordiske låneord var talrige og almindelige i daglig tale men sproget var og forblev engelsk. De grammatiske nydannelser, der omtales, kan måske skyldes nordisk påvirkning, men, som forfatteren påpeger, dette er yderst usikkert.

Mod artiklen om de danske stednavne i England kan der rejses alvorligere indvendinger. Til trods for titlen behandler forfatteren nordiske stednavne ikke alene i England men også i Normandiet og på Orkney- og Shetlandsøerne og læseren kommer i tvivl om lokaliseringen af stednavnene, måske på grund af artiklens komprimerede form. Man forundres over at finde navne fra Yorkshire og Staffordshire henlagt til Lakeland. Endvidere fortælles det, at navne som *Normanby* og *Irby*, der tyder på norsk bosættelse fra Irland, er særlig hyppige mod nord-

vest. Det er ikke sandt. Som man kunne vente, er disse navne særlig hyppige i Danelagen, hvor nordmænd og irer var i mindretal og navne som *Normanby* følgelig tilstrækkelig særegne til at være funktionsduelige.

Særlig vildledende er omtalen af navneleddet *-bøl(le)*. Forfatteren bestrider den gængse opfattelse af dette led som hørende til blandt de yngre danske stednavne. Ganske vist forekommer leddet en enkelt gang i Lincolnshire i navnet Newball men i dette navn har det sandsynligvis erstattet et engelsk led så sent som i slutningen af det 11. århundrede. Helt fejlagtigt støtter forfatteren sit argument med henvisning til de talrige *bol*-navne i Skotland. Disse navne indeholder nemlig ikke *-bøl* men *bol-stadr*. afkortningen til *-bol* skyldes at gæslisktalende folk overtog disse navne.

Mest skuffende er behandlingen af det hyppigst forekommende led *-by*. Antallet af navne på *-by* i England er ikke ca. 700 men snarere ca. 850. Det er ikke ca. $\frac{2}{3}$ af navnene på *-by* der har et personnavn som forled, men sandsynligvis under halvdelen. Disse personnavne er ikke nødvendigvis navnene på grundlæggerne af bebyggelserne. Det regnes ikke længer for givet, at de rent nordiske navne på *-by* som Grimsby blev givet til nye bebyggelser anlagt af danskere på hidtil ubenyttet jord. Det er tværtimod blevet hævdet, at de fleste steder med navne på *-by* i England oprindeligt var små bebyggelsesenheder, der tilhørte et stort gods, og at det var danskere, der først gav

disse enheder selvstændig status.

Det må beklages, at det ikke af artiklen fremgår, at de danske stednavne i England er andet og mere end et ret tilfældigt tillæg til det nordiske ordforråd i engelsk.

Gillian Fellows Jensen
f. 1936
lektor ved Institut for
Navneforskning
Københavns Universitet

Mål & Mæle

Redaktion:

Erik Hansen og Ole Togeby

Lay out: Bent Rohde

Tegninger: Henning Nielsen

Ekspedition:

Mål & Mæle

Hald Hovedgaard

8800 Viborg

Telf. (06) 63 80 60.

Giro 6253857

Tryk:

Byens Tryk

Mål & Mæle udkommer 4 gange om året, og abonnementsprisen er kr. 50,00 pr. årgang. Man kan tegne abonnement ved at skrive eller ringe til Mål & Mæle. Alle henvendelser om adresseforandring, fejl ved bladets levering osv. bedes derimod rettes til postvæsenet.

Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.
